

CZU: 376.2:373.21

DOI: 10.36120/2587-3636.v24i2.95-104

METODE DE DIAGNOSTICARE PSIHONEUROLOGICĂ ÎN INSTITUȚIILE DE EDUCAȚIE TIMPURIE

Lilia LUCHIANENCO, psihopedagog, logoped, gr. did. I, drd.

<https://orcid.org/0000-0003-0278-8906>

UPS „I. Creangă”

Rezumat. Dezvoltarea completă a personalității copilului este dificilă atunci când sunt prezente anumite bariere. În aceste cazuri, rolul principal în depistarea precoce a acestor dificultăți se reia la testele psihoneurologice. Rezultatele obținute dictează metoda și principiile necesare elaborării unui program individual de dezvoltare, reabilitare neuropsihologică pentru fiecare copil. La finalul programului de dezvoltare / reabilitare, copiii vor menține capacitatea de a analiza, de a se orienta cu ușurință în mediu, de a-și exprima clar gândurile, vor putea să-și apere opiniile și vor stabili cu ușurință contacte sociale.

Cuvinte cheie: diagnosticare, dificultate, teste, reabilitare, dezvoltare.

PSYCHONEUROLOGICAL DIAGNOSIS METHODS IN EARLY EDUCATION INSTITUTIONS

Summary. The complete development of the child's personality is difficult when certain barriers are present. In these cases, the primary role in the early detection of these difficulties resume to psychoneurological tests. The obtained results dictate the method and principles necessary for the elaboration of an individual program of development, neuropsychological rehabilitation for each child. At the end of the development / rehabilitation program, children will maintain the ability to analyze, to easily orient themselves in the environment, to express their thoughts clearly, they will be able to defend their opinions and they will easily establish social contacts.

Keywords: diagnosis, difficulty, tests, rehabilitation, development.

Actualmente, grație dezvoltării tehnologiilor informaționale și evoluției vieții sociale, economice și culturale, dezvoltarea multilaterală a personalității copilului este imposibilă fără o educație corespunzătoare a unei vorbiri corecte și coerente. Competența lingvistică și comunicativă este premisa psihică care asigură dezvoltarea și organizarea sistemelor în care sunt integrate diverse cunoștințe ce contribuie la formarea personalității copilului.

Dezacordul între vorbe, fapte, gânduri, incompetența și comportamentul iresponsabil al părinților urmărit de comunicare insuficientă, contribuie la apariția unor dificultăți comunicative. Cu cât copilul crește mai mare cu atât situația se complică.

Studiile demonstrează că, pentru toate dificultățile de comunicare sunt caracteristice: incapacitatea de a pronunța și diferenția unele foneme, formularea și expunerea verbală incorectă a gândului, expresia verbală deficitară și reducerea cantitativă a înțelegerii comunicării.

Frecvent, retardurile comunicative cuprind aspectul fonetic, lexical și gramatical. Întârzierea și nedeveloparea competenței comunicative se caracterizează printr-un vocabular redus, incapacitatea de exprimare coerentă și logică în propoziții și fraze.

Comunicarea realizându-se, în acest caz, cu dificultate, și evident influențând negativ evoluția psihică generală și comportamentală a copilului.

Dezvoltarea competenței comunicative este primordială în viața unui copil, în acest mod se reconstruiesc toate procesele psihice: percepția, memoria, gândirea, imaginația etc.

În societatea contemporană, particularitățile primei copilării sunt cunoscute ca vârsta maximei receptivități, când are loc formarea celor mai importante structuri psihice, când se dezvoltă psihicul uman, când au loc cele mai mari transformări care marchează societatea umană. Copilul este în continuă creștere/dezvoltare.

Succesul intervenției la această vârstă „este asigurat de faptul că sistemul nervos se caracterizează printr-o plasticitate, care permite o acomodare rapidă la situații noi” [5].

Cercetarea de față prezintă semnificația teoretică și practică a rezultatelor cercetărilor diferiților oameni de știință cu privire la caracteristicile mijloacelor de dezvoltare a competenței de comunicare la copiii de vârstă preșcolară. O atenție deosebită a fost acordată includerii nu doar a comunicării verbale, dar și a comunicării paraverbale în dezvoltarea competenței de comunicare, luând în considerare subiectele recomandate de curiculă.

Cercetarea de față abordând competența de comunicare din perspectiva pedagogică, mai exact ale pedagogiei speciale.

Pornind de la ideea că metodele de instruire reprezintă un fenomen pedagogic pluriaspectual și pluridimensional în dezvoltarea și creșterea unei generații echilibrate, pentru ca ulterior copilul să se poată încadra cu succes în societate, e obligatoriu sistematizarea și adaptarea curriculei la necesitățile copilului/familiei. Sistemul educațional actual este caracterizat prin prevalarea tendinței integraționiste, formând baza teoriei și practicii pedagogice în majoritatea țărilor lumii (A. Sander, Y. Feuser, H. Reiser, Л. С. Выготский, А. Р. Лурия, Л. М. Ширицина, М. Н. Назарова, Р. М. Боскис, Н. Д. Шматко, D.V. Popovici, N. Bucun, Em. Verza, Fl. Verza).

Un rol esențial în elaborarea metodelor de diagnosticare o are lucrarea „Dezvoltarea comunicării la copiii cu deficiențe mintale”, elaborată de D. V. Popovici [8]. Cercetătorul a adaptat următoarele teste: „Testul TOLD”; „Testul БОЕИМ”; „Testul BLT-2”; „Testul TACL-R”; „Testul Scala de Comportament Adaptativ AAMD”; „Probele propuse de Alice Descoeudress”.

„**Testul TOLD**”. Acest test are nouă subiecte care ne-a permis să măsurăm caracteristicile limbajului receptiv și expresiv, sub toate aspectele sale semantice și sintactice. Pe baza lor, a fost posibil, să evidențiem nivelul de dezvoltare a competenței de comunicare la fiecare preșcolar inclus în experiment.

Mai jos descriem cele nouă subiecte evaluate:

1. Vocabularul imaginilor: jocul „Eu numesc – tu arăți”, „Eu arăt –tu numești”;

2. Vocabularul relațional – pedagogul a citit, copilul a explicat semnificația;
3. Vocabularul oral – s-a evaluat capacitatea copilului de a da instrucțiuni orale;
4. Înțelegerea sintactică – a măsurat capacitatea copilului de a înțelege semnificația propoziției;
5. Imitația frazelor - a măsurat capacitatea copilului de a imita corect;
6. Completare morfologică – a evaluat perceperea utilizării corecte a cuvintelor după gen, număr, caz;
7. Discriminarea cuvintelor – a măsurat capacitatea copilului de a percepe și diferenția corect fonemele;
8. Analiza cuvintelor – a identificat perceperea corectă a sunetului, silabei, cuvântului, propoziției;
9. Articulare de cuvinte – a identificat pronunția corectă a cuvintelor articulate.

Cu ajutorul acestui test de evaluare am evidențiat:

- Copiii care întâlnesc probleme semnificative în dezvoltarea competenței de comunicare;
- A fost posibilă înregistrarea punctelor forte și slabe a fiecărui copil inclus în experiment;
- Nivelului de dezvoltare a comunicării orale în studiul de cercetare;
- Documentarea rezultatelor și elaborarea obiectivelor de dezvoltare a competențelor de comunicare.

Utilitatea adaptării testelor a fost deosebit de importantă pentru organizarea activităților de evaluare a competenței de comunicare.

La fel a fost adaptat „*Testul Boehm*”, pentru studierea conceptelor de bază care sunt implicate în dezvoltarea competenței comunicative la preșcolari. Acest test ne-a ajutat să înregistrăm lacunele în cunoașterea conceptelor relaționale elementare raportate la caracteristicile ființelor și obiectelor (mărime, direcție, poziție spațială, cantitate, timp).

Regulile morfologice, aspectul semantic și utilizarea corectă și adecvată a propozițiilor a fost înregistrată cu ajutorul adaptării testului „*BTL – 2*”.

Înregistrarea nivelului de dezvoltare a competenței de comunicare: de a înțelege auditiv comunicarea; de a percepe și reda corect semnificația morfemelor gramaticale, prepozițiilor; de a construi corect propoziții - ne-a ajutat adaptarea testului „*TACL-R*”.

Cunoașterea vârstei psihologice a dezvoltării competenței comunicative a fost evaluată cu ajutorul adaptării probelor propuse de *Alice Descoedress*. Astfel s-a evaluat abilitatea copiilor de: a numi obiectele, însușirile, deosebirile și asemănările acestora; de a completa propozițiile; a repeta la auz un șir de numere, cuvinte; a identifica perechea și a numi adjectivele; a asocia culorile cu obiectele. Conform recomandărilor propunem:

Proba 1. Se vor demonstra 6-10 imagini (în dependență de nivelul de dezvoltare a copilului) de obiecte contradictorii. Copiii vor explica asemănările și deosebirile.

Proba 2. Pedagogul va citi texte sau poezii în care lipsesc cuvinte sau nu corespund cuvintele (vaca ca o rândunea, zboară aici, zboară colea). Copilul va găsi aceste lacune.

Proba 3. Pedagogul demonstrează (apoi acoperă) sau citește un șir de numere, iar copilul va avea obiectivul să le reproducă.

Proba 4. Se vor demonstra 6 obiecte. Obiectivul – identificarea materiei din care este confecționat.

Proba 5. Se vor demonstra 4 perechi de obiecte sau imagini (închis-deschis; sănătos-bolnav etc.). Copiii vor identifica perechea și vor numi adjectivele. O altă metodă: Eu numesc un cuvânt – tu opusul.

Proba 6. Pedagogul demonstrează o culoare, copilul o va numi și va spune: de culoarea ... poate fi

Cu scopul de a observa: comportamentul copilului în diferite ipostaze cotidiene; utilizarea corectă a aspectului lexical, gramatica și pragmatic, am organizat situații provocatoare, conform recomandărilor testului complex „*Scala de Comportament Adaptiv – AAMD*”.

Pentru a evalua mai detaliat nivelul de dezvoltare a competenței de comunicare am adaptat apoi utilizat și alte metode, recomandări descrise în literatura de specialitate. De exemplu:

Evaluarea competenței comunicative după metoda VAKT

Folosind teoriile cercetătorilor americani Samuel Orton, Grace Fernald, H. Gardner despre implicarea mai multor centre senzoriale, inteligențe înnăscute în procesul de evaluare, am implicat:

- Centrul vizual, va evalua următoarele puncte forte: copilul vede, memorează, și își amintește.

Materiale: imagini, jucării, materiale din natură etc..

Însărcinarea 1. Memorează toate obiectele din imagine/de pe masă și aranjarea lor.

Peste 20-30 de secunde pentru copii tipici și 1-2 min pentru copiii cu CES se acoperă imaginea cu o foaie. Copiii își amintesc ce au memorat.

Însărcinarea 2. Privește cu atenție desenele. Reține unde este așezat fiecare animal (*Ghidul metodologic – 153 de trepte spre o vorbire corectă*, p. 12) [4, p.10].

Peste 20-30 de secunde pentru copii tipici și 1-2 min pentru copiii cu CES se acoperă imaginea cu o foaie. Copiii își amintesc cine și unde a fost așezat.

- Centrul auditiv, va evalua următoarele puncte forte: copilul aude, memorează; copilul analizează propria vorbire și a celor din jur; își amintește instrucțiunile, sarcinile verbale/orale; participă cu plăcere la discuții.

Însărcinarea 1. Pedagogul sau un copil anunță comenzile: fă doi pași înainte; fă doi pași în dreapta; trei pași înapoi; să deseneze pe foaie/tablă o floare, un soare, un animal, etc.; să creeze o poveste cu un element dat.

Însărcinarea 2. Pedagogul sau un copil se află la spatele grupului anunțând o informație sau numind un nume (în șoaptă, sau puțin mai tare). Copiii din grup ridică mâinile, copilul întrebat repetă ce a auzit.

➤ *Centrul tactil-chinestezic*, va evalua următoarele puncte forte:

- copilul pipăie - analizează.

Însărcinarea 1. Într-un săculeț fermecat sunt mai multe jucării cunoscute, de exemplu tema legumele. Copilul vâra mâna în săculeț, pipăind ghicește ce ține în mână.

Însărcinarea 2. Pe spatele copilului se conturează o cifră sau literă. Copilul ghicește ce a fost scris pe spatele lui.

- se mișcă-memorează.

Însărcinarea 1. În diferite colțuri ale odăii se află mai multe jucării, obiecte. Copilul merge, memorează, revine la locul inițial, apoi se întoarce cu spatele. Pedagogul întreabă: arată-mi cu mânuța unde stă mingea etc..

Însărcinarea 2. Pedagogul: Fă trei pași înainte, te întorci spre dreapta ta, faci doi pași înapoi, te întorci spre stânga ta, etc. ce vezi nou pe masă/poliță etc..

- copilul își amintește experiențele personale anterioare;

Însărcinarea 1. Pedagogul: Când ai mers la bunica cu ce te-ai îmbrăcat? Când ai fost la plimbare ce ai observat, ce e-a impresionat?

Însărcinarea 2. Pedagogul: Dacă pleci azi la mare, ce vei lua cu tine?

Evaluarea competenței comunicative după teoria a mai multor autori

La decizia conținuturilor evaluării competenței de comunicare ne-am condus de recomandările următorilor savanți: M. И. Лисина [12]; А. Г. Арушанова [9]; Е. О. Смирнова [14] referitoare la evaluarea nivelului de dezvoltare a competenței de comunicare. La recomandările autorilor enumerați am implicat și teoria despre inteligențele multiple a lui H. Gardner [1], modificând modalitatea de lucru, obiectivele au rămas aceleași, permițându-ne să evaluăm dezvoltarea competenței comunicative din perspective multidisciplinare. De exemplu, în cadrul temei „Cine sunt?”, am evaluat la copii:

➤ *domeniul de comunicare* (lingvistică): (*Forma de comunicare situativ-practică* (jocul în comun), adaptată după metoda diagnosticării descrisă de M. I. Lisina)

- Jocul: „Recunoaște-te în imagine!”(copiii vor analiza mai multe fotografii);
- Jocul: „Pe cine vezi în oglindă?” (referința proprie);
- Jocul: „Cine sunt și ce pot face?” - Azi voi fi mama păpușii Nicuța. Noi azi, vom pleca la bunica în ospetie etc.

Procedura și instrucțiunea: De exemplu, pedagogul a sugerat – Vrei să fii astăzi mama păpușii Nicuța? Cum crezi, azi, o puteți vizita pe bunica? Nicuța doarme, ce trebuie să faci? Nicuța s-a trezit, ce urmează? Ce anotimp este afară? Cum o vei îmbrăca pe Nicuța? Cu ce unitate de transport veți ajunge la bunica?

Domeniul nivelului de dezvoltare alogicii (matematică): (*Forma de comunicare situativ-practică*, adaptată după metoda diagnosticării descrisă de M. I. Lisina).

- Jocul: „Câți pași fac până la ...?” Azi vom construi împreună o cărărușă până la frizerie (ungherașul din grupă). Eu voi pune un element, apoi tu un element. Și tot așa pe rând. Materiale vor fi de diferite culori – albastru, galben, verde, roșu.
- Jocul: „Câți ochi avem împreună cu ...?”;
- Jocul: „Câte litere are numele meu?”.

➤ domeniul vizual spațial: (*Forma de comunicare nesituativ-cognitivă* (lectura cărților), adaptată după metoda diagnosticării descrisă de M. I. Lisina).

- Jocul: „Unde este locul meu la masă/pe covor?”;
- Jocul: „Unde stă jucăria mea preferată?”;
- Jocul: „Unde sunt cărțile mele preferate”

Copilul arată, verbalizează (dacă poate), apoi aduce două cărți. „Pe care din aceste două cărți ai vrea s-o citim împreună?”

➤ domeniul corporal kinestezic:

- Jocul: „Hora voi dansa așa”
- Jocul: „Mă voi ascunde după..., sub..., pe...”
- Jocul: „Eu voi sta la masă aici” (Colorează figura corespunzătoare).

➤ domeniul interpersonal: (*Forma de comunicare nesituativ-personală* (comunicarea), adaptată după metoda diagnosticării descrisă de M. I. Lisina).

- Jocul: „Dacă Ștefănel ar fi supărat, eu i-aș spune...”
- Jocul: „Cine merge după mine?”
- Jocul: „O zi interesantă la grădiniță”

Materiale: fotografiile grupului.

Planul dialogului:

- Cum te simți în acest grup?
- Cine este cel mai bun prieten al tău? De ce?
- Cu cine comunică mai puțin? De ce?
- Te strădui să împaci prietenii când se ceartă?
- Cum rezolvi situațiile de conflict?
- Pe cine ai invita la ziua ta? De ce?

➤ domeniul intrapersonal: (*Forma de comunicare nesituativ-personală*, adaptată după metoda diagnosticării descrisă de M. I. Lisina).

- Jocul: „Când voi crește mare, voi...”
- Jocul: „Eu pot să desenez”

Materiale: o foaie pentru desen, creioane colorate.

Procedura și instrucțiunea: copilul va desena după dorință, pedagogul se implică doar dacă copilul inițiază dialog sau are nevoie de încurajare/stimulare.

Planul dialogului:

- Ce ai desenat? (descrie desenul, dacă e nevoie se adresează întrebări).
- Îți place să desenezi?
- Cine te ajută acasă?

• Jocul: „Eu aș vrea să...”

➤ domeniul naturalist/emoțional: (*Forma de comunicare nesituativ-cognitivă, adaptată după metoda diagnosticării descrisă de M. I. Lisina*)

Jocul: „În ogradă la Maria” [4, p.21].

Materiale: imaginea unei ogrăzi țărănești (bunelul cu un coș cu fructe, în jurul lui mai multe animale și o pasăre [4, p.21].

Planul dialogului:

- Cine e desenat pe imagine?
- Cum sunt aceste animale? (mari, mici, pufoși, etc..)
- Pe această imagine sun doar animale?
- Ai văzut vreodată aceste animale și păsări?
- Cine le hrănește? Cu ce le hrănește?
- Ce folos aduc ele omului?
- Cum face pisica când o mângâi? Etc.

• Jocul: „Dac-aș fi un/o... aș...”

• Jocul: „M-aș bucura/supăra dacă...”

În timpul evaluării au fost utilizate cinci niveluri de apreciere a dezvoltării copilului.

Luând în considerare recomandările autorilor și testelor descrise mai sus, au fost elaborate un șir de fișe de evaluare a competenței de comunicare, care au avut ca finalitate structurarea unei planificări de lungă și scurtă durată. Baremul de notare care a apreciat nivelul de dezvoltare neuropsihologică a preșcolarului a fost următorul:

- A comunicat și îndeplinit singur toate indicațiile, a indicat un grad înalt de dezvoltare – *Foarte bine* – 5;
- A comunicat și îndeplinit toate indicațiile cu puțin ajutor, a dat dovadă de exactitate suficientă în realizarea sarcinii – *Bine* - 4 ;
- A realizat sarcina, dar lipsesc detaliile auxiliare – *Suficient* - 3;
- A avut nevoie de susținere și ajutor permanent – *Slab* – 2;
- A indicat incapacitatea de a primi și îndeplini sarcina – *Foarte slab* – 1.

Folosind teoriile descrise mai sus, nu schimbăm tema curriculumului, nici obiectivele cercetării, dar am schimbat modalitatea de lucru, activitățile fiind centrate pe copii, pentru a acorda sprijin copiilor și pentru a înregistra performanțe.

La fel, marcantă este afirmația de A. A. Цыганок [15] precum că, greșeala majoră este atunci, când un specialist depistează o deficiență și începe a lucra unilateral. În cazul nostru, lucrând cu copii cu DP, începe a lucra doar la impostarea anumitor sunete, uitând

că, orice deficiență are nevoie de o terapie integrată într-un sistem multidimensional. La copiii cu DP, apariția și dezvoltarea noilor formațiuni psihice este mai întârziată, ceea ce sporește accentuarea nematurizării sferei comunicative. Întâlnindu-se cu noua situație socială de dezvoltare, copiii cu DP se întâlnesc cu probleme în adaptare.

Utilizarea metodelor de diagnosticare descrise mai sus a evidențiat următoarele:

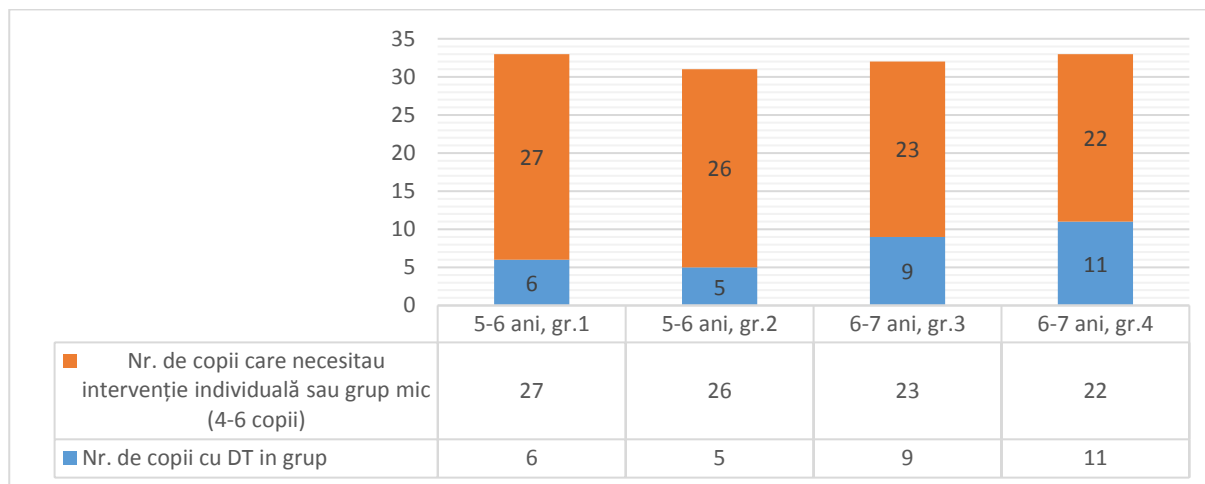

Figura 1.1. Determinarea numărului de copii cu CES (DP)

Analiza dezvoltării competențelor de comunicare la copiii preșcolari a evidențiat procentul de copii, care necesită o abordare individualizată. Conform figurii 1.1., 72 - 76 % de copii, cu vârsta 5-7 ani, solicită un plan individualizat ce va include modalități fundamentale de activitate educativă și va prevedea o abordare integrată/transdisciplinară.

Folosind un șir de probe, am stabilit, că vârsta biologică nu corespunde cu vârsta psihologică la copiii cu dificultăți în dezvoltarea competențelor comunicative. Experimentul de constatare ne-a permis să evaluăm nu doar competența de comunicare, dar și dezvoltarea competențelor a diferitor câmpuri psihomotrice. Indicatorul este exprimat în numere și procente: 5-6 ani, lotul nr. 1, o sută de procente reprezintă 68 de copii; 6-7 ani, lotul nr.2, o sută de procente reprezintă 61 de copii și lotul de control reprezintă 31 de copii, cu vârsta cuprinsă între 5-7 ani.

Pe parcurs, în literatura de specialitate științifică din toate timpurile, cum ar fi afirmațiile cercetătorilor S. Orton, A. Gillingham, G. Fernalg, M. Monroe, S. Kirk, A. Strauss etc., sunt atestate numeroase indicii precum că unul dintre factorii esențiali, ce stă la baza formării personalității, este procesul comunicativ.

Depistarea și terapia precoce a dificultăților în comunicare, vor oferi copilului: dezvoltarea individuală a personalității copilului; confortul comunicabilității; alegerea liberă a activității, a jocului, a relațiilor sociale; gândirea independentă în acțiune și creativitate; libertatea opțiunii în exprimarea propriei opinii; încrederea în forțele proprii; respectul de sine și autoapreciere adecvată; relații sociale bazate pe: colaborare, cooperare, încredere, prietenie, empatie și toleranță, responsabilitate.

Chiar dacă, la prima vedere, competența de comunicare, pare o combinație simplă de cunoștințe, capacități și atitudini, conceptul comunicativ, zilnic ridică subiectul ca fiind unul destul de complex. Competența de comunicare verbală este o activitate interioară, individuală și totodată un proces conștient al dezvoltării personalității, orientat spre verbalizarea necesităților, cerințelor, dorințelor și redarea unor idei.

Evaluarea nivelului de dezvoltare a competenței de comunicare la copiii preșcolari a evidențiat următoarele concluzii:

- Rezultatele obținute, în timpul experimentului, au evidențiat deficiențe de atenție, datorită cărora preșcolarii nu se pot concentra asupra obiectivului anunțat. Atenția voluntară este pe o perioadă scurtă de timp și poate fi ușor distrasă. Rezultatele obținute la probele de evaluare a competenței comunicative ale subiecților sunt la nivel incipient. Cunoștințele sunt vagi cu numeroase lacune, componentele comunicării sunt însușite slab, iar relaționarea acestora sunt adesea problematice.
- Evaluarea vocabularului a evidențiat: vocabular sărac; vocabularul pasiv mai cantitativ decât cel activ; dificultăți în perceperea cuvântului ca formă și sens; confuzii semantice.
- Evaluarea înțelegerii și utilizării construcțiilor gramaticale a menționat: erori sistematice și episodice de număr, gen, caz, timp; frecvent au fost omise sau utilizate incorect prepozițiile, conjuncțiile, articolele; frecvent propozițiile erau lipsite de ordinea sintactică.
- Considerăm utilizarea: „Testului TOLD”; „Testului BOEHM”; „Testului BLT-2”; „Testului TACL-R”; „Testului Scala de Comportament Adaptativ AAMD”; „Probele propuse de Alice Descoedress” o bună bază pentru diagnosticarea nivelului de dezvoltare a competenței comunicative. De asemenea, după aplicarea testelor, se observă decalaje importante între vârsta mintală și cea cronologică a copiilor evaluați.

Considerăm că, competența de comunicare se va dezvolta printr-o intervenție bine organizată și bine urmărită, cu metode variate și cu asigurarea suportului din partea familiei.

Așadar, competențele de comunicare ale educației timpurii au un grad înalt de complexitate, se definesc și se formează pe întreaga perioadă a educației timpurii, având la bază teoriile instruirii.

Bibliografie

1. GARDNER, H. *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*. N-Y: Basic Books, 1993.
2. JELESCU, P.; JELESCU, R.; PONOMARI, D. *Dezvoltarea vorbirii*. Chișinău, 2008. 160 p. ISBN 978-9975-48-040-6.

3. JURCĂU, E.; JURCĂU, N. *Cum vorbesc copiii noștri*. Cluj-Napoca: Dacia, 1989.
4. LUCHIANENCO, L. *Ghid metodologic „Activități practice pentru exersarea competențelor de comunicare verbală la copii de 5-7 ani” – 153 de trepte spre o vorbire corectă*. Chișinău: TC, 2017. 160 p. ISBN-978-9975-53-895-4.
5. LUCHIANENCO, L. *Suport metodologic „Activități practice - 20 de jocuri de alfabetizare”*. Chișinău: TC, 2020. 42 p. ISBN-978-9975-32-129-7.
6. ORTON, S.T. Word-blindness in school children. In: *Archives of Neurology and Psychiatry*, 1925. 516 p. doi:1925.02200170002001
7. PĂUNESCU, C. *Tulburările de limbaj la copil*. București: Ed. Medicală, 1984.
8. POPOVICI, D. V. *Dezvoltarea comunicării la copii cu deficiențe mintale*. Ed. SEMNE, 1994.
9. АРУШАНОВА, А. Г. *Речь и речевое общение детей: развитие диалогического общения: методическое пособие для воспитателя дет. Сада*. М.: Мозаика-Синтез, 2004. 303 p. ISBN 973-97334-1-8.
10. ВЫГОТСКИЙ, Л. С. *Мышление и речь. Психологические исследования*. Москва: Национальное образование, 2019. 368 с. ISBN 978-5-4454-0723-2.
11. ЛЕОНТЬЕВ, А. А. *Исследования детской речи*. Москва: Наука, 1974.
12. ЛИСИНА, М. И. *Проблема онтогенеза общения*. Москва: Просвещение, 1986.
13. МОНТЕССОРИ, М. *Дети-другие. Уникальная методика раннего развития*. Москва: АСТ, 2014. 320 с. ISBN 978-5-17-085420-2.
14. СМИРНОВА, Л. Н.; ОВЧИННИКОВ, С. Н. *Малыш начинает говорить. Развитие речи ребёнка от рождения до четырёх лет*. М: АСТ, Астрель, 2009. ISBN 978-5-17-058853-4.
15. ЦЫГАНОК, А. А. *Особый ребёнок*. Вып.1. Москва: Теревинф, 2016. 128 с. ISBN 978-5-4212-0354-4.
16. ЯНУШКО, Е. *Помогите малышу заговорить*. Москва: Эксмо, 2018. 421 с. ISBN 978-5-699-56411-8.